

ВПЛИВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ НА ВИБІР ОСОБИСТІСТЮ КОПІНГ-ПОВЕДІНКИ

Проведено операціоналізацію поняття «інтелектуальний потенціал». З допомогою структурного моделювання отримана модель, що зв'язує інтелектуальний потенціал з вибором особистістю типів поведінки оволодіння важкими життєвими ситуаціями. Модель має хорошу відповідність спостережуваним даним.

Ключові слова: інтелектуальний потенціал, копінг-поведінка, інтелект, когнітивні стилі.

Постановка проблеми. Сьогоднішній інтерес до досліджень психології поведінки оволодіння або копіngu викликаний насамперед практичною затребуваністю – наданням психологічної допомоги людям, що потрапили у важку життєву ситуацію.

Процес оволодіння стресовою ситуацією включає когнітивну оцінку, яка передбачає не лише аналіз і обдумування способів її рішення, але й оцінку своїх можливостей. Диференційована когнітивна оцінка дозволяє розрізняти ситуації по можливості їх перетворення і достатності/недостатності для цього особистісних ресурсів. Точність, прогностичність когнітивної оцінки багато в чому залежить від рівня розвитку інтелектуальних здібностей людини. Таким чином, їх роль в поведінці оволодіння не викликає сумнівів.

Отже, логічно припустити, що інтелектуальні властивості особистості, знайдуть своє віддзеркалення у виборі стратегій поведінки оволодіння з важкими життєвими ситуаціями.

Аналіз останніх досягнень і публікацій. Зв'язок інтелектуальних здібностей та когнітивних стилів з вибором стратегій поведінки оволодіння вивчався у ряді досліджень, в яких описуються неоднозначні зв'язки стратегій оволодіння і рівня психометричного інтелекту.

Так, дослідження студентів Гарвардського університету привело до висновку: інтелект не має вирішального значення для ефективних стилів дорослої поведінки оволодіння [2].

З. Х. Б. Сієрральта встановила, що орієнтація на вирішення проблеми є базовою стратегією, яка дозволяє чинити опір стресовим діям і є присутньою у психічно здорових учнів незалежно від рівня інтелекту [3].

У дослідженні С.А. Хазової було виявлено, що: 1) рівень розвитку невербального інтелекту істотно знижує частоту звернення до соціальної підтримки; 2) вербальний інтелект, навпаки, впливає на частіший вибір соціально-орієнтованого копіngu; 3) випробовувані з високим рівнем вербального і невербального інтелекту рідше не справляються з труднощами. Між когнітивними стилями та копінг-стратегіями виявлені наступні зв'язки: 1) полезалежні особи більш схильні використовувати в стресовій, важкій ситуації емоційно-орієнтовані стилі оволодіння або відвернення; 2) не було виявлено вплив гнучкості/ригідності пізнавального контролю на стилі поведінки оволодіння; 3) чим більше людина схильна до рефлексивності, тим менше вірогідності, що в стресових ситуаціях вона обиратиме неконструктивні стратегії копінг-поведінки [4].

У дослідженні А. А. Алексапольського перевірялися гіпотези про зв'язки між таким конструктом як інтелектуальний ресурс та стратегіями

оволодіння. Під інтелектуальним ресурсом автор розуміє певні співвідношення між психометричним інтелектом та основними когнітивними стилями. Не підтвердилася гіпотеза, що особи з високим інтелектуальним ресурсом переважно схильні використовувати продуктивні стратегії оволодіння. Але підтвердилася інша гіпотеза про те, що особи з високим інтелектуальним ресурсом, в термінах співвідношення стильових і рівневих властивостей інтелекту, здатні використовувати широкий спектр стратегій оволодіння, що охоплює продуктивний, соціальний і непродуктивний копінги [1].

Таким чином, в отриманих дослідниками даних зафіксовані суперечливі зв'язки між інтелектуальними властивостями та вибором стратегій оволодіння, що вимагає додаткових досліджень.

На наш погляд, суперечливість в отриманих даних викликана самого процедурою дослідження. Розбивка вибірки за медіанними або кuartильними критеріями на «полярні» групи досліджуваних за тим чи іншим інтелектуальним показником, приводить до значного збільшення варіантів та зменшення чисельності підвибірок і може приводити до зникання кореляційних зв'язків. В свою чергу, їх поєднання з параметрами копінг-стратегій призводить до ізольованому підходу в дослідженні впливу інтелектуальних характеристик на вибір копінг-стратегій. На зміну такому підходу повинен прийти цілісний підхід.

У ряді досліджень відзначається, що когнітивні стилі і здібності – це взаємозв'язані, але самостійні форми інтелектуальної діяльності. Так, Р. Гарднер зі співавторами відзначає, що: «...інтелектуальні здібності і когнітивні контролю не є ізольованими аспектами інтелектуальної організації, навпаки, вони виявляються взаємозв'язаними» [6, р. 123].

На взаємозв'язок інтелектуальних здібностей і когнітивних стилів вказує авторитетний спеціаліст з проблеми інтелекту М.А. Холодна, яка відмічає, що «...якщо традиційні інтелектуальні здібності – це індикатори сформованості психічних механізмів, що відповідають за правильність (точність) і швидкість процесу переробки інформації, то когнітивні стилі – це індикатори сформованості психічних механізмів, що відповідають за управління процесом переробки інформації» [5, с. 177].

Мета дослідження полягала в тому, щоб операційноаналізувати поняття «інтелектуальний потенціал» та побудувати регресивну модель, що зв'язує інтелектуальний потенціал і вибір особистістю типів поведінки оволодіння та провести її емпіричну верифікацію.

Методика.

Учасники. 221 учасник — студенти ВНЗ м. Харкова (120 – чоловічої та 101 жіночої статі). Середній вік випробовуваних 21,2 роки ($SD = 2,6$).

Процедура. Учасникам пропонувався комп'ютерний комплект методик, який включав:

1. Методика Р. Амтхауера для оцінки рівня психометричного інтелекту.
2. Методика «Приховані фігури» Л.Л. Терстоуна. Оцінювався показник полезалежність/полenezалежність (середня величина часу виявлення простої фігури в складній) і кількість допущених помилок.
3. Методика «Порівняння схожих малюнків» Дж. Кагана для оцінки когнітивного стиля імпульсивність/рефлексивність. Показник – сумарний Z-критерій.
4. Методика «Словесно-колірна інтерференція» Дж. Струпа припускає оцінку показника ригідності/гнучкості пізнавального контролю. Показник –

величина інтерференції в умовах конфлікту вербальних і сенсорно-перцептивних функцій в секундах (T_3-T_2).

5. Запитальник Р. Лазаруса для діагностики стратегій оволодіння.

Досліджувані працювали індивідуально із комп'ютерними версіями методик.

Обробка даних. Для обробки результатів використовувався методи описової статистики, кореляційний аналіз, а також шляховий аналіз, що є частковим випадком структурного моделювання лінійними рівняннями. Розрахунки виконувалися в системі STATISTICA 7.0.

Структурне моделювання – метод аналізу даних, що дозволяє будувати і візуалізувати складні системи гіпотез про зв'язки між змінними, як спостережуваними, так і латентними. У його основі лежить система лінійних регресійних рівнянь, що відбивають вклад спостережуваних змінних в дисперсію латентних.

Виклад основного матеріалу.

Кореляційний аналіз.

У табл. 1 представлені кореляції для всіх змінних, що використовувалися у дослідженні. Як видно з табл. 1, всі досліджувані когнітивні стилі статистично значуще зв'язані із сумарним показником психометричного інтелекту за тестом Р. Амтхауера. Найбільш тісний позитивний зв'язок із інтелектом виявив когнітивний стиль – полезалежність/полenezалежність. Когнітивні стилі імпульсивність/рефлексивність, ригідність/гнучкість пізнавального контролю мають хоча й невеликі, але статистично значущі негативні зв'язки із інтелектом.

Як інтелектуальні здібності, так і когнітивні стилі мають статистично значущі кореляційні зв'язки із копінг-стратегіями. Так, показник інтелекту позитивно зв'язаний з копінг-стратегією *соціальна підтримка та прийняття відповідальності* і один негативний зв'язок із копінгом *уникання*. Тобто, чим вищий рівень психометричного інтелекту, тим ймовірніше особистість буде звертатися за соціальною підтримкою та прийматиме відповідальність на себе при вирішенні важких життєвих ситуацій. При високому розвитку інтелекту існує менша вірогідність того, що особистість вдасться до стратегії уникання.

Таблиця 1

Кореляційні зв'язки між копінг-стратегіями, психометричним інтелектом та когнітивними стилями (n = 221)

Змінні	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1	1											
2	0,33	1										
3	0,13	0,18	1									
4	0,12	0,06	0,08	1								
5	0,13	0,13	0,31	0,29	1							
6	0,34	0,33	0,07	0,19	0,05	1						
7	0,12	0,05	0,2	0,12	0,24	-0,07	1					
8	0,17	0,03	0,19	0,22	0,18	0,06	0,45	1				
9	0,02	-0,12	0,21	0,15	0,34	-0,08	0,10	0,05	1			
10	0,05	-0,06	-0,03	-0,01	0,02	0,12	0,05	0,19	-0,03	1		
11	0,03	0,20	0,1	-0,27	0,06	0,19	-0,02	-0,09	-0,17	-0,07	1	
12	0,06	0,02	0,07	0,31	0,23	-0,19	0,02	-0,1	0,30	-0,21	-0,18	1

Примітка. 1 – конфронтація, 2 – дистанціювання, 3 – самоконтроль, 4 – соціальна підтримка, 5 – прийняття відповідальності, 6 – уникання, 7 – планування, 8 – позитивна переоцінка, 9 – полезалежність/полenezалежність, 10 – імпульсивність/рефлексивність, 11 – ригідність/гнучкість пізнавального контролю, 12 – психометричний інтелект за Р. Амтхауером.

Зафіксовано три значущих зв'язки когнітивного стилю полenezалежність/полenezалежність з копінг-стратегіями – *прийняття відповідальності, самоконтроль та соціальна підтримка*. Враховуючи те, що полenezалежні особистості виявляють вищу автономність, стабільний образ Я, низький рівень інтересу до думки інших людей, стійкість при навіюванні, то є очевидною їх схильність самостійно справлятися з важкими життєвими ситуаціями.

Три значущі кореляційні зв'язки також виявлені між когнітивним стилем ригідність/гнучкість пізнавального контролю та копінг-стратегіями. Суть цих зв'язків полягає в тому, що чим більш ригідний пізнавальний контроль властивий особистості, тим ймовірніше вона вдасться до стратегії *дистанціювання та уникання*, які розглядаються як непродуктивні копінгі, та з меншою ймовірністю шукатиме *соціальної підтримки*.

Імпульсивність/рефлексивність має лише одну значущу кореляцію із стратегіями оволодіння – *позитивною переоцінкою*. Це означає, що використання стратегії *позитивна переоцінка* в стресовій ситуації більш характерна для рефлексивних, ніж імпульсивних особистостей.

Аналіз кореляційних зв'язків між стратегіями поведінки оволодіння показує, що вони утворюють дві групи (кореляційні плеяди), в яких спостерігаються тісні зв'язки між копінг-стратегіями. Першу кореляційну плеяду утворюють стратегії – *конфронтація, дистанціювання, уникання*, а другу – *стратегії самоконтроль, соціальна підтримка, прийняття відповідальності, планування, позитивна переоцінка*. Першу групу копінг-стратегій прийнято відносити до непродуктивних стратегій оволодіння, а другу – до продуктивних.

Таким чином, аналіз кореляційних зв'язків досліджуваних змінних показує, що чим вищий рівень інтелектуального ресурсу (високий психометричний інтелект, полenezалежність, рефлексивність, гнучкість пізнавального контролю), тим ймовірніше застосування у важких життєвих ситуаціях продуктивних копінг-стратегій.

Структурне моделювання.

Результати структурного моделювання представлені на рис. 1.

Структурна модель фактично складається із декількох. Це однофакторна модель інтелектуального потенціалу, двохфакторна модель типів поведінки оволодіння та регресивна модель, що їх зв'язує.

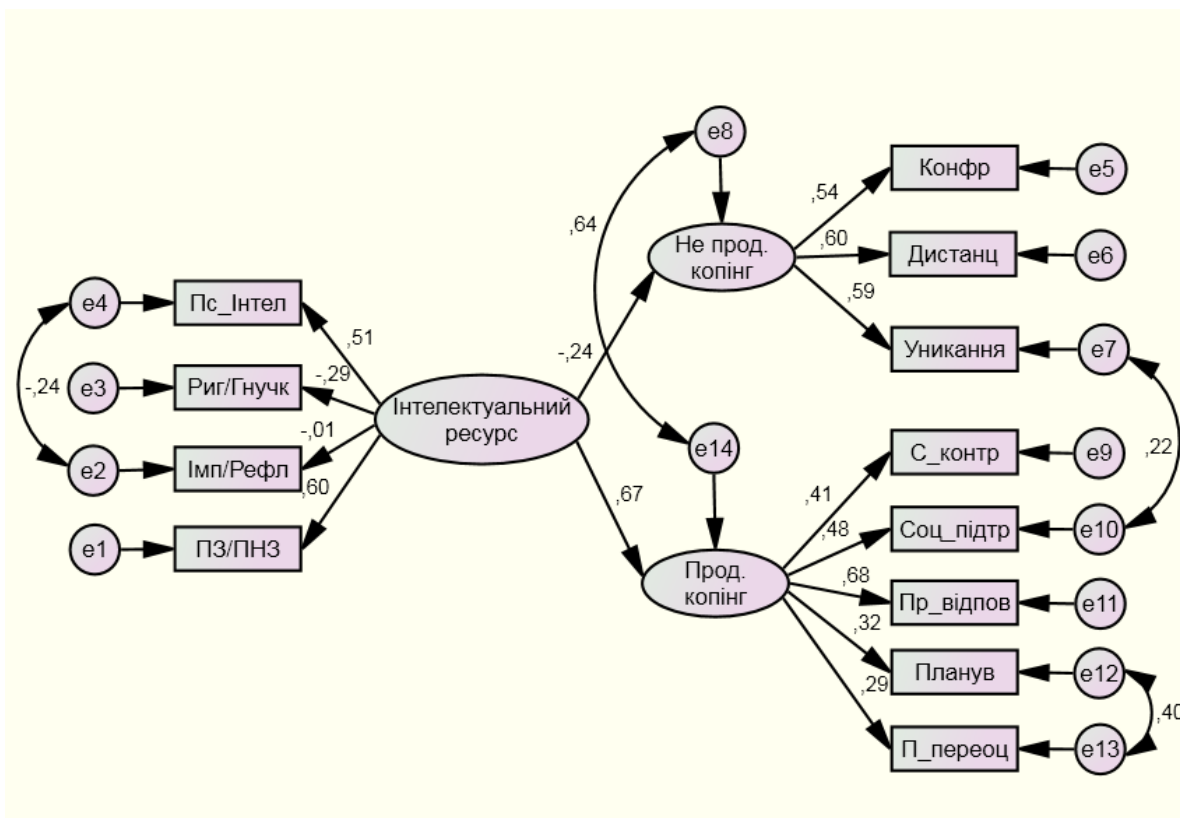
Однофакторна модель, що представляє латентну змінну (конструкт) «інтелектуальний потенціал» має гарні індекси узгодженості емпіричних даних і структурної моделі, а саме: $\text{Chi-square/df} = 2,380$; $\text{CFI} = 0,900$; $\text{RMSEA} = 0,06$. Як видно з величин і знаків регресивних ваг, з конструктом «інтелектуальний потенціал» позитивно зв'язані психометричний інтелект ($\beta = 0,51$), полenezалежність/полenezалежність ($\beta = 0,60$). Когнітивні стилі ригідність/гнучкість, імпульсивність/рефлексивність мають негативні зв'язки із інтелектуальним ресурсом ($\beta = -0,29$ та $\beta = -0,01$ відповідно).

Двохфакторна модель включає вісім явних змінних – копінг-стратегій та дві латентні змінні – продуктивний та непродуктивний типи копінг-поведінки. Показники узгодженості емпіричних даних і структурної моделі наступні: $\text{Chi-square/df} = 1,162$; $\text{CFI} = 0,978$; $\text{RMSEA} = 0,031$.

Формально регресивну модель, що зв'язує інтелектуальний потенціал та копінг-поведінку особистості, зображену на рис. 1, можна записати у вигляді:

Непродуктивний копінг = $-0,24 \times$ *Інтелектуальний потенціал*,

Продуктивний копінг = $0,60 \times$ *Інтелектуальний потенціал*.

Примітка. Умовні позначення: Пс_Інтел – психометричний інтелект; Риг/Гнучк – ригідність/гнучкість; Імп/Рефл – імпульсивність/рефлексивність; ПЗ/ПНЗ – полезалежність/полезалежність; Конфр – конфронтація; Дист – дистанціювання; С_контр – самоконтроль, Соц_підтр – соціальна підтримка; Пр_відпов – прийняття відповідальності, Планув – планування, П_переоц – позитивна переоцінка.

Рис 1. Структурна модель зв'язків інтелектуального потенціалу і копінг-стратегій

Психологічний зміст отриманих регресивних рівнянь полягає в наступному: Збільшення інтелектуального потенціалу на одну умовну одиницю приведе до збільшення на 0,60 використання особистістю продуктивного копіngu і зменшення на 0,24 непродуктивного копіngu. Іншими словами, чим вище інтелектуальний потенціал особистості тим ймовірніше застосування нею продуктивних копінгів.

Отже, спостерігаючи тільки явні змінні, ми побудували регресивну модель, яка зв'язує скриті загальні фактори – інтелектуальний потенціал та продуктивний/непродуктивний копінг.

Наскільки гарно побудована модель описує кореляційну структуру даних? Відповідь на це питання дають індекси узгодженості емпіричних даних з теоретичною моделлю. Для всієї моделі вони такі: Chi-square/df = 1,903; CFI = 0,820; RMSEA = 0,074. Індикси підгонки свідчать про гарну відповідність моделі емпіричним даним.

Таким чином, отримані результати в цілому узгоджуються з даними інших дослідників [1; 4]. Зокрема, зафіксовані зв'язки між рівнем психометричного інтелекту та когнітивними стилями; між рівневими, стильовими інтелектуальними властивостями та стратегіями копінг-поведінки. Перспективу досліджень ми вбачаємо в тому, щоб показати медіаторну роль копінг-стратегій між інтелектуальним потенціалом та результативними змінними – успішністю діяльності, психологічним благополуччям.

Висновки

1. Виявлено значущі кореляційні зв'язки рівня психометричного інтелекту з полезалежністю/полenezалежністю, ригідністю/гнучкістю пізнавального контролю та імпульсивністю/рефлексивністю.

2. Показано, що високий рівень психометричного інтелекту зв'язаний з копінг-стратегіями: соціальна підтримка, прийняття відповідальності, втеча-уникання.

Виявлено значущі кореляційні зв'язки між когнітивними стилями та копінг-стратегіями: полезалежності/полenezалежності з прийняттям відповідальності, самоконтролем та соціальною підтримкою; ригідності/гнучкості пізнавального контролю та дистанціюванням, униканням, та соціальною підтримкою; імпульсивності/рефлексивності із позитивною переоцінкою.

3. Операціоналізовано поняття «інтелектуальний потенціал» та «продуктивний/непродуктивний тип копінг-поведінки».

4. Структурна модель свідчить, що чим вище інтелектуальний потенціал, тим ймовірніше застосування особистістю продуктивного типу копінг-поведінки.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Александровский А.А.* Стилевые и уровневые свойства интеллекта как факторы совладающего поведения: автореф. дисс. ... канд. психол. Наук / Александровский А.А. – М., 2008. – 26 с.
2. *Анастаси А.* Дифференциальная психология. Индивидуальные и групповые различия в поведении / А. Анастаси; пер. с англ. – М.: Апрель Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. – 752 с.
3. *Сиерральта З.Х.Б.* Особенности психических ресурсов личности в раннем юношеском возрасте (копинг-стратегии, защитные механизмы, социальный интеллект и общий интеллект): Автореф. дис. ... канд. психол. наук / Сиерральта З.Х.Б. – СПб., 2000. – 18 с.
4. *Хазова С.А.* Роль когнитивных факторов в совладании с жизненными трудностями / Хазова С.А. // Совладающее поведение: Современное состояние и перспективы / Под ред. А.Л. Журавлева, Т.Л. Крюковой, Е.А. Сергиенко. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2008. – С. 274-288.
5. *Холодная М. А.* Когнитивные стили: О природе индивидуального ума / Холодная М. А. – М.: ПЕР СЭ, 2002. – 304 с.
6. *Gardner R. W.* Personality organization in cognitive controls and intellectual abilities / Gardner R. W., Jackson D. N., Messick S. J. // Psychol. Iss. 1960. – V.11.– Mon.8. – 148 p.

Олефір В. А ВЛИЯНИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦИАЛА НА ВЫБОР ЛИЧНОСТЬЮ КОПИНГ-ПОВЕДЕНЕИЯ

Проведена операціоналізація поняття «інтелектуальний потенціал». С помощью структурного моделирования получена модель, связывающая интеллектуальный потенциал с выбором личностью типов поведения совладания с трудными жизненными ситуациями. Модель имеет хорошее соответствие наблюдаемым данным.

Ключевые слова: интеллектуальный потенциал, совладающее поведение, интеллект, когнитивные стили.

Olefir V.A. INFLUENCE OF INTELLECTUAL POTENTIAL ON THE CHOICE OF COPING BEHAVIOR BY PERSONALITY

Operationalization of the concept of place «intellectual capacity». Using structural modeling derived model that relates the intellectual capacity to the choice of the individual behaviors of coping with difficult life situations. The model has good agreement with observed data.

Keywords: intellectual resource, coping behavior, intelligence, cognitive styles.